

КУДИ ПРЯМУЄ ЄВРОПЕЙСЬКА ЕТНОГРАФІЧНА НАУКА? *

Аттіла Паладі-Ковач

УДК 39(4)“20”

У статті простежено розвій і сучасний стан європейської етнології (етнографії і фольклористики), що вивчає як власну культуру кожного народу, так і спільну європейську спадщину, її відмінності від культурної та соціальної антропології (діахронічний підхід, фольклорні студії тощо), а також зв'язок з нею. Розглянуто напрями європейської етнології, що активно розвивалися в другій половині ХХ ст. (наприклад міська етнографія, культурна спадщина промислового робітництва, проблема ідентичності та етнічності). Насамкінець окреслено спільні з європейською наукою завдання угорської етнології, її основні досягнення та плани (історичні етнографічні монографії, Словник угорського фольклору, синтетична праця «Угорська етнографія у восьми томах» та ін.).

Ключові слова: європейська етнологія, етнографія, фольклористика, антропологія, тематика, нові напрями, завдання угорської науки.

В статье прослеживается развитие и современное состояние европейской этнологии (этнографии и фольклористики), изучающей как народную культуру каждого народа, так и общеевропейское наследие, ее отличия от культурной и социальной антропологии (диахронический подход, фольклорные студии и т. п.), а также связь с ней. Рассмотрены основные направления европейской этнологии, которые активно развивались во второй половине ХХ в. (например городская этнография, культурное наследие класса промышленных рабочих, проблема идентичности и этничности). В конце обозначены совместные с европейской наукой задачи венгерской этнологии, ее основные достижения и планы (исторические этнографические монографии, Словарь венгерского фольклора, «Венгерская этнография в восьми томах» и др.).

Ключевые слова: европейская этнология, этнография, фольклористика, антропология, тематика, новые направления, задачи венгерской науки.

The research shows the development and current state of European ethnology (ethnography and folkloristics), which studies each nation's own culture and also common European heritage, as well as its differences from the cultural and social anthropology (diachronic approach, folklore studies, etc.) and also the connection with it. It is observed the branches of European ethnology, which actively developed in the second half of the XXth century (e.g. urban ethnography, cultural heritage of industrial production, problem of identity and ethnicity). Finally, it is outlined the tasks of the Hungarian ethnology common with the European science, its main achievements and plans (historical-ethnographical monographs, *Dictionary of Hungarian Folklore*, synthetic work *Hungarian Ethnography: in Eight Volumes*, etc.).

Keywords: European ethnology, ethnography, folkloristics, anthropology, research area, new branches, tasks of the Hungarian science.

Над поставленим у назві запитанням упродовж десятиліть роздумують фахівці. Ця двохсотлітньої тягlosti царина науки постійно змагається зі швидкоплинним часом, адже усна словесність, багатоліке народне мистецтво постали задля увічнення, порятунку зникаючих явищ. Першим хранителем цієї культури в європейських комплексних (класових) суспільствах було селянство (принаймні

згідно з уживанням на той час потрактуванням «народу»), головню пов'язане з іменами Вільгельма-Генріха Ріла і Ганса Науманна. Багато хто вважав, що коли перестане існувати селянство і відбудеться трансформація суспільства, то припиняться етнографічні дослідження. І справді, швидка зміна європейських суспільств вимагала вирішення нових завдань, оновлення світогляду та методів.

* Стаття ґрунтується на доповіді, що була виголошена у квітні 2002 року на науковому зібранні, присвяченому пам'яті академіка Бели Гунди. – Прим. перекладача.

Заледве чи можна точно спрогнозувати майбутній розвиток етнографії, її завдань і можливостей. До того ж тренди минулих десятиліть ми не можемо проєктувати на майбутнє, як це прийнято в більшості наукових галузей. Тому вдовольнимося окресленням очікуваних напрямів, змін, які вважаються суттєвими.

Насамперед слід зауважити, що в Європі на терені етнографічних і антропологічних наук нині співіснує, конкурує між собою чимало дослідницьких традицій, напрямів, галузей. Серед них на передньому плані перебуває трактована в континентальному розумінні європейська етнографічна наука, тобто *етнографія*, *фольклористика* (сучасніша назва — *європейська етнологія*), що вивчає як власну народну культуру, так і спільну європейську спадщину.

Зародження європейської етнології і поява антропології

Завдання і зв'язки загальної етнології першим 1938 року на Міжнародному конгресі в Копенгагені окреслив Сігурд Еріксон¹. Ця дата свідчить про те, що ідея *європейської етнології* з'явилася аж ніяк не в 1960-х роках завдяки «успішному розумінню» американських антропологів, як це уважає Баузіґер [6, р. 162].

Праця С. Еріксона про мету та методу європейської етнології з'явилася в 1944 році також угорською мовою. У своєму дослідженні він відмежувався від окремих тез німецької етнографії, надто від трактування «народу» Гансом Науманном і тез стосовно «притлумлених» культурних явищ (*gesunkenes Kulturgut*) [17, р. 2–4]. У 1967 році в програмному описі, опублікованому в першому числі часопису «Етнологія Європи» (*Ethnologia Europaea*), знову було окреслено ідею та можливі методи «регіональної етнології», що базується на національній основі й озвучується національними мовами, функціонує в межах держав і перевершує обмежені етнографічні дослідження, узагальнено охоплює обшар та його народи і входить до загальної етнології. Згодом, однак, було доведено, що повсюдно у світі соціальні антрополози вже вивчали чималу кількість

сільських спільнот, проте в цій праці не підсумовано значення досліджень суспільства для європейської етнології. Тому того-таки (1967) року вважали, що європейським етнологам слід далі продовжувати студії власних традицій [18, р. 5–7; 22, р. 165]².

Географічний поділ назв «етнологія» та «антропологія» існував уже в 1930-х роках: першу вживали, найімовірніше, на європейському континенті, другу — в англосаксонських країнах. В Америці обидва терміни використовували як синоніми, і вже в 1950-х роках поняття «культурна антропологія» стало більш звичним, проте роль етнології не применшували й не применшують донині³.

Функціоналізм протистояв еволюціоністському й дифузійністському напрямам етнології. Спершу сам Малиновський свої дослідження назвав «соціологією». Його послідовники, які відкинули історизм у дослідженнях і поставили в центр вивчень зв'язки в сучасному суспільстві, вживали словосполучення «соціальна антропологія» й тоді, коли мода на функціоналізм минула. Суттєвою обставиною є те, що і в 1930–1940-х роках культурна та соціальна антропологія були лише окремими напрямками світової, загальної етнології. У 1960-х роках дедалі більше антропологічних наук почало займатися європейським селянством, місцевими спільнотами⁴.

«Інвазія антропологів» спершу спрямувалася переважно на периферію Європи, а згодом — на Центральну Європу. Завдяки польовій роботі з'явилися *монографії про село*. Підготовлені на матеріалах певних турецьких, сицилійських, сербських, словенських, баскських, французьких, румунських та угорських сіл праці⁵ менш чи більш детально описували структуру, господарські та політичні зв'язки локальних спільнот. У цих роботах не знайшлося місця ані фольклору, ані матеріальній культурі, ще менше звертали увагу на музику, танці, обряди. Не дивно, що між політичною антропологією, що виникла під назвою «соціальна антропологія», та творцями трактованої в європейському розумінні етнографії спершу

зяла культурна прірва і не вівся плідний діалог [34, р. 5–6; 42, р. 90–91].

З часом послідовники двох доволі розбіжних дослідницьких традицій зблизилися. Світогляд соціальних антропологів став більш історичним; на дослідників європейської культурної етнології також вплинули деякі парадигми антропології [12, р. 227–230].

Дослідницькі традиції європейської етнографічної науки

Щоб визначити відмінності між соціальною антропологією та етнографією, слід згадати кілька основних постулатів, характерних рис європейських етнографічних досліджень.

Дослідницькі території, міждисциплінарні зв'язки

1) Для етнографічної науки, починаючи з часу її утворення, важливим опертям є світ мови і діалектів, що перебуває в суз'язі з різноманітними відгалуженнями науки про мови. Таким чином, вона поєднана не лише з політичними колами, країнами, націями, а й доволі тісно з колом питань мовної спорідненості, мовних сімей, етногенези. У більшості країн етнографія з'явилася як прикладна наука мовознавства; історичний етнографічний метод розвивався, взуруючись на мовознавчу науку. У цьому середовищі готувалися наукові етнографічні розробки, інспіровані германістикою, романістикою, славістикою, уралістикою, етнографічна картографія значною мірою наслідувала принципи мовних атласів. Німецьке народознавство (*Volkskunde*) до 1960-х років перебувало між германістикою та суспільними науками [62], у 1987 році вчені слов'янських країн видали перші томи праці, що охопила всі слов'янські народи [1].

2) Іншою визначальною рисою європейської етнографічної науки від самого початку була важлива роль *фольклорних студій*, глибоке дослідження уснопоетичних жанрів, поцінування словесного фольклору, музики і танцювального фольклору. Це коло дисциплін в Угорщині забезпечується тісним зв'язком

фольклористики з літературознавством та музикознавством, класичною філологією та ін. В англосаксонській культурній антропології фольклористика не знайшла собі достойного місця, тому американські вчені також пов'язані з європейськими організаціями, школами.

3) Досить нехтуваною галуззю культурної антропології є *матеріальна культура*, вивчення предметного світу. У Європі не лише етнографічні музеї власного народу (*Volkskunde*), етнографічні музеї позаєвропейських народів (*Völkerkunde*), але й музеї просто неба, університетські та академічні інститутські дослідницькі центри значну увагу приділяють дослідженню *історії матеріальної культури* (*Sachkultur*). «Предметна етнографія» найбільше тяжіє до ергології, перебуває в тісному зв'язку з історією мови, історією культури, техніки, багатьма теренами археології, історії ведення господарства, історією суспільства.

Різні погляди та підходи

Постулати європейської етнографічної науки відрізняються від антропології лише з погляду зв'язків з минулим. У Європі панівним є, можна сказати, *діахронічний підхід*, історичне трактування швидкого перетворення сучасної часової площини в минуле. Не випадково, що так звана *історична антропологія* є «винаходом» європейських дослідників (переважно істориків) і нараховує лише тридцять років розвитку [39, р. 46–47].

До традицій європейської етнографії потрібно зарахувати й те, що важливе місце в її дослідженнях — від окремої людини до родини, через родичання, сільську громаду до численнішої спільноти, чи територіальних, політичних одиниць до всього людства — у серіях із загальної етнології посідає вивчення *мовних, національних спільнот*⁶.

Європейськими традиціями можна вважати також те, що дослідники вивчають той чи інший елемент, частину культурної спадщини в ширшому тогочасному європейському контексті. Такі роботи з'явилися вже ближче до кінця XIX ст. (напр., книга Майтцена про форми

й генетичні типи сіл), однак фактично їхня кількість зросла на початку ХХ ст.⁷ Праці з європейськими оглядами сприяли відкриттю як спільної європейської спадщини, що коріниться в античності і християнстві, так і регіонального поділу. Подеколи вони проливали світло на «давньоєвропейську» (у народних віруваннях «давню язичницьку») спадщину, а також на елементи «східного надбання». Повчальний висновок із широкого порівняльного вивчення угорських народних обрядів і вірувань ще 1925 року зробив Геза Рогейм: «Європейські народи насправді не знають, як духовно близько вони стоять один до одного» [53, р. 339]. Гадаю, головним пріоритетом європейської етнографічної науки є:

- діахронічний підхід;
- узагальнююче, якомога повніше документування, сприйняття як цілісності різноманітного рівня етнічних та рідномовних спільнот, серед них — націй, нацменшин, діаспори, релігійних общин та їхньої культурної спадщини;
- здійснення європейських, а також субконтинентального масштабу порівняльних оглядових студій.

Шкода, що впродовж останніх десятиліть ці традиції послабилися і зазнали різких нападів з боку представників так званих *емпіричних культурних досліджень* [49, р. 205—210]. Зважаючи на це, окремі німецькі центри в 1970-х роках рішучіше, ніж доти, звернулися до архівних джерел та історичних етнографічних студій. Багатьом видавалося, що корабель європейської етнології затиснутий між скелями Сцили і Харибди, історичною наукою і соціологією [54, р. 4—5].

Університетські видання, що з'явилися на той час, сприяли формуванню теоретичної основи європейської етнології, аналітичних методів, оновленню поглядів. Книга Зіґфріда Свенссона, що 1973 року побачила світ під назвою «Вступ до європейської етнології» (*Einführung in die Europäische Ethnologie*), розкриває перед нами згадувані вище думки і систему понять європейської науки. На основі шведського прикладу, слідами Еріксона і

Свенссона, у 1991 році концепцію європейської етнології підсумував Гюнтер Вігельманн. Від них він перейняв теорію фіксації, закріплення реліктової території і культури, розробив модель «місто — село» і принцип «внутрішнього розвитку», тези про дифузії громадської культури, можливості дослідження структури простору народної культури, періодизації народної культури, «інноваційної фази» сільської предметної культури та загалом дослідницькі можливості вивчення постійних змін [55; 65].

Історія науки Вебер-Келлерманн і Біммера за 1985 рік також містить визначення «європейська етнологія», проте не говорить про її сутність. Заслугою саме цих авторів є те, що тут з різних боків розглядається фольклор [63]. У книзі під редакцією Бредніха згадується європейська етнологія лише в підзаголовку, а не в змісті («Основи народознавства» (*Grundriss der Volkskunde*)). У праці, де по черзі розкриваються понад двадцять дослідницьких теренів, очевидним є намагання подати німецьку фахову літературу найтрадиційнішим способом (розділи: «Дослідження будівель» (*Hausforschung*), «Дослідження знарядь» (*Gerätforschung*), «Дослідження родини» (*Familienforschung*), «Дослідження звичаїв» (*Brauchforschung*), «Правове народознавство» (*Rechtliche Volkskunde*), «Дослідження оповідей» (*Erzählforschung*), «Народна медицина» (*Volksmedizin*) [11] та ін. Наприкінці він наводить бібліографію німецькомовних праць, які ознайомлюють читача з європейською етнологією.

Серед них натрапляємо на обґрунтування, підготовлене 1978 року в *тубінгенському осередку*, де згадано науковий термін *Volkskunde* і в якому знаходимо (порівняно з іншими) чимало нових підходів. Чотири найбільші масиви називаються: *культура, повсякдення, історичність, ідентичність*. Ця праця найдалше відходить від традицій *Volkskunde*, але її система понять, погляди, посилення демонструють безпосередній вплив не етнології, а соціології, франкфуртської філософської школи, модного тоді антропологіч-

ного структуралізму, що нехтував історизмом. У першій примітці до вступу як назву спеціальності згадано *емпіричну культурну науку, європейську етнологію, культурну антропологію, історію культури, регіональну етнографію*. Оскільки їх зазедве можна сприймати як синоніми, то це свідчить лише про безпорадність авторів [7, р. 1–15]⁸.

У 1999 році вийшла друком книга Вольфганга Кашуби про *європейську етнологію*, що належить до тюрінгенського осередку. Однак ця назва є оманливою. Історично-наукова, понятійна, смислова система, тематика і методика книги не мають нічого спільного з дослідницькими традиціями європейської етнології, теоретичними положеннями Еріксона, Свенссона, Вігельманна та ін. Автор не згадує про провідну ініціативу Сігурда Еріксона й не бере до уваги діячів, що загалом репрезентують європейський напрям німецької етнографії, — Маттіаса Зендера, Герхарда Хейлфурта [38]. Позаяк його поняття, погляди узгоджуються з попередніми тюрінгенськими книгами, то правильніше було б залишити введену ними раніше назву *«емпіричні дослідження культури»*. Тому можна справедливо вважати, що стосовно терміна *«європейська етнологія»* це було не єдине зловживання і не буде останнім.

Інституалізація європейської етнографічної науки

За хронологією на першому місці слід згадати засновану 1917 року в Швейцарії й досі існуючу серію *«європейської»* етнографічної бібліографії (*Internationale Volkskundliche Bibliographie*) [61, р. 83].

У 1929 році в Римі було засновано *«Міжнародну комісію з народного мистецтва»* (*Commission Internationale des Arts Populaires* — С.І.А.Р.), яку певний час підтримувала Ліга Націй. У період між двома світовими війнами це було єдине міжнародне об'єднання європейської фольклористики та етнографії, яке здобуло згодом також підтримку ЮНЕСКО. Нова епоха С.І.А.Р. розпочалася на міжнародному

етнографічному конгресі 1951 року в Стокгольмі, і завдяки старанням її організатора Сігурда Еріксона ця організація відобразила двоякий характер континентальної політики. Наступний конгрес в Арнгеймі (1956) маркувався як *«регіональний»* — і не лише через відсутність східноєвропейських дослідників.

На афінському конгресі 1964 року С.І.А.Р. створила SIEF (*Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore* — *«Міжнародне товариство етнології та фольклору»*), тим часом С.І.А.Р. також трансформувалася, було переобрано керівництво. Певний час можна було вибирати між двома європейськими *«конкуруючими»* об'єднаннями і програмами. SIEF поставило за мету продовжувати підготовку етнографічної бібліографії й частіше проводити конгреси С.І.А.Р.; у 1967 році започаткувало новий міжнародний часопис під назвою *«Етнологія Європи»* і для підтримки робіт по національних атласах посприяло створенню Європейського етнографічного атласу [32, р. 142; 27, р. 439; 61, р. 84].

У 1982 році на другому конгресі SIEF, організованому московськими етнографами в Суздалі, обидві організації об'єдналися й зберегли назву SIEF. Відтоді в межах SIEF діє етнокартографічне об'єднання, у 1990-х роках до SIEF долучився часопис *«Етнологія Європи»* і комітет з вивчення європейських традицій харчування. (7 конгрес SIEF було організовано у квітні 2001 р. в Будапешті). У складі організації нині діє вісім робочих груп: 1. Етнологія релігії. 2. Дослідження образів (*Bildlore*). 3. Етнокартографія. 4. Міжнародна бібліографія. 5. Уснопоетична творчість (балада). 6. Дослідження харчування. 7. Фольклор і масова інформація (медіа). 8. Міжкультурна комунікація. Робочі групи функціонують з різною інтенсивністю, більшість із них щодва роки проводить конференції та видає книжки. (Угорські етнографічні студії представлені на кожному рівні, навіть у багатьох групах отримали провідну роль, і всі ці групи за тієї чи іншої нагоди вже провели конференції в Угорщині).

Міжнародною організацією, що репрезентує європейську дослідницьку традицію, є *Міжнародне товариство з вивчення фольклорних наративів*, яке ще в 1950-х роках утворило славне покоління фольклористів-словесників, об'єднаних навколо часопису «Фабула» та Курта Ранке. І нині ця організація активно діє, один з конгресів було проведено 1989 року в Будапешті.

Чимало організацій існує і в царині матеріальної культури: у 1960–1970-х роках найактивнішими були робочі групи з історії знарядь праці, у 1980–1990-х роках – об'єднання етнографічних скансенів.

Крім них, слід згадати численні субрегіональні координаційні групи, часописи, інститути, організації. Таким є інститут і бюлетень фольклору північноєвропейських країн – Народний інститут фольклору (*Nordic Institute of Folklore*) (Турку) та «Скандинавська етнологія» (*Ethnologia Scandinavica*) (Лунд, 1971–); «Демос» (*Demos*) (Берлін, 1960), що об'єднав країни тогочасного східного блоку; Міжнародний етнографічний Карпато-Балканський комітет, «Слов'янська етнологія» (*Ethnologia Slavica*) (Братислава, 1970–).

Після 1990 року координація між східноєвропейськими країнами послабилася, зменшилася участь учених у роботі європейських організацій, конгресів і досі не досягла попереднього рівня. Уже минуло понад десять років, як призупинилася (перервалася) робота Карпато-Балканської групи. Новим, позитивним явищем стало створення часописів «Етнологія Центральної Європи» (*Ethnologia Europaea Centralis*) (Брно, 1992–) та «Балканська етнологія» (*Ethnologia Balkanica*) (Мюнстер, 1997–).

Варто також нагадати, що впродовж останніх 20–30 років у кожній країні Європи в старих і нових університетах було створено нові етнографічні кафедри, а також плідно діючі дослідницькі інститути (напр., Інститут ім. Меєртенса (Амстердам); Нордичний інститут фольклору (Турку); Європейський центр етнологічних досліджень (Единбург)).

Етнокартографія.

Європейський етнографічний атлас

Сігурд Еріксон і С.І.А.Р. від самого початку дбали про створення Європейського етнографічного атласу [19, р. 205–206]. Задля цього 1955 року вони створили комітет під назвою SIA (Постійно діюча Міжнародна комісія з Атласу – *Ständige Internationale Atlaskommission*), який попервах своїм завданням уважав координацію національних підготовчих праць по Атласу, далі на порядок денний виніс план Європейського атласу. У цьому комітеті було представлено по одному-два члени від кожної країни, за винятком Албанії та Іспанії. На засіданнях, що скликалися щодва роки, комітет опрацював основну карту Європейського етнографічного атласу, 1:4 мільйонів шкала *muster* (шаблону), до якої додали регіональні карти іншої шкали. Головну та регіональні карти прийняли 1974 року саме на вишеградському робочому засіданні SIA [4, р. 439].

Спершу (під керівництвом професора Маттіаса Зендера з Бонна) було підготовлено чотири європейські карти з обрядовості і вірувань запалювання нового вогню, пов'язані з окремими календарними обрядами. Тривала підготовка карт типів плугів, способів жнив, знарядь і способів обмолоту, кладки будинків, колісних засобів пересування, кола обрядів, пов'язаних з різдвяною зеленою гілкою, травневим деревцем (1975 р. планували опрацювати ще 43 теми).

Однак у 1980-х роках підготовка Атласу припинилася, керівники комітету один за одним залишили групи. У 1990 році на засіданні у Високих Татрах з приводу появи Словацького етнографічного атласу довелося визнати, що комітет не має достатньо сил для створення й видання Європейського етнографічного атласу. Величезного обсягу наукова, організаційна та видавнича робота, на яку було виділено кошти, не могла реалізуватися як через слабку координацію, так і людський фактор. На цьому поставили крапку на планах і роботі по закінченню Європейського етнографічного

атласу й, зберігаючи міжнародну координацію і робочу групу, поставили перед собою нові цілі [27, р. 439]. З 1990 року Європейська етнокартографічна робоча група провела чотири засідання і три з них оприлюднила в окремих томах⁹.

На цих заходах обговорювали взаємовпливи культурних кордонів і національних ідентифікацій, існування культурного простору, регіонів, сприймання символічних, ментальних, часових кордонів і завдання етнокартографії простору. На останньому (12) засіданні репрезентували щойно виданий том «Чеського етнографічного атласу» [59] й обговорили нові, електронні можливості оцінювання національних етнографічних атласів. Основою стало повідомлення і комп'ютерна метода, так званий кластер-аналіз (*cluster analysis*) нашого колеги з Угорщини Балажа Боршоша. Масив даних Угорського етнографічного атласу (634 листи карт, 417 дослідницьких пунктів з усієї угорської мовної території) за методою кластер-аналізу було поділено на 68 дрібніших етнографічних територій [10, р. 63].

Комп'ютер і європейські (брюссельські) гранти відкривають нові перспективи для етнокартографічних робіт. Слід подумати, наприклад, над установами повної бази публікованих тисячами листів карт, про англійський переклад назв і приміток. Після певного спрощення і переробки, що увиразнюють розроблені пункти карт, потрібно здійснити перевидання зазначених робіт. Це сприятиме глибшому усвідомленню єдності європейських народних культур і їх внутрішнього, просторового поділу, змінювання. Тому можемо констатувати, що вивчення просторових горизонтів, регіонів, різноманітних кордонів і контактних зон, острівних культур (анклави і мовні острови) в майбутньому стане важливим завданням європейських етнологів.

«Розбудовники» культури — етнографія громадянства?

На початку 1970-х років у Швеції посилюється вплив американського інтеракціонізму

«нової етнографії». Знехтувавши вивченням історичного минулого і, зокрема, шведської селянської культури, там спершу за зразком британських студій досліджень спільноти підготували подібні розвідки та антропологічні праці політичного спрямування¹⁰. У другій половині 1970-х — під впливом структуралізму та історичного матеріалізму — частина шведських дослідників знову відійшла від мікродосліджень та сучасності. Частково під впливом символічної антропології, частково — культуралістського марксизму вони звернулися до культури класів, прошарків. Одна група етнографів з Лунда прагнула досліджувати, як шведське аграрне суспільство перетворилося спершу в індустріальне, а потім в урбаністичне. Науковці хотіли писати не історію суспільства чи культури, а шукали відповідь на питання, як виникає, розвивається і змінюється культура, головним чином, прагнули вивчати зв'язок між формуванням класів і культуротворенням [41, р. 533–536].

Результатом програми дослідників було те, що побачила світ перша книжка «Культура розбудовників» (*Culture Builders*), де описано розбудову культури шведського суспільства у вікторіанську епоху в період між 1880 і 1910 роками, коли культура середнього прошарку стала визначальною. Як порівняння, наводили раніше нагромаджені знання про шведське селянське суспільство, а також матеріали про робітництво, зібрані в межах дослідницьких програм.

Дослідження з розбудови громадянської культури не могли здійснюватися за розробленими раніше принципами вивчення селянського прошарку. Орвар Лофгрєн у першій частині книжки аналізує формування громадянства, його відмінний від інших зв'язок із часом, природою і домівкою, виокремлюючи часовий поділ, любов до природи, потяг до комфорту. Водночас Джонас Фрікман у другій частині книги демонструє нове сприйняття здоров'я і чистоти, уявлень про забруднення і охайність, громадянську невибагливість і дисципліну, а також сексуальність, вільний

час, спорт у житті середнього класу [30]. Середній клас у Швеції на зламі ХІХ—ХХ ст. також був неоднорідний; окреслена модель є результатом масштабного узагальнення. Насправді він існував, найімовірніше, у змінах субкультур, і не лише вищі й нижчі прошарки відрізнялися один від одного, а й між групами, що займалися торгівлею, промисловістю, чиновництвом та інтелігенцією були значні відмінності.

Світ явищ громадянської культури, звичайно, був показаний уже в попередній німецькій, австрійській та швейцарській етнографічній літературі, а також в узагальнюючих європейських виданнях. Угорська етнографічна література у ХХ ст. глибоко вивчала життєві зв'язки традиційного населення *мезьоварошів*¹¹ — варто згадати діяльність Іштвана Балага з Дебрецена і Шандора Балінта з Сегеда, однак про сучасні суспільні прошарки, групи було підготовлено мало етнографічних оглядів. Про нові погляди шведів можна говорити, як про зміну парадигми. В останні десять-п'ятнадцять років угорська етнографія більше ніж раніше уваги приділила дрібним суспільним прошаркам. З'явилися книжки біографічного характеру, родинні історії (напр., праця, присвячена родині Жолнаї з Печа «Про одного пештського громадянина в Європі») [16; 37], однак сьогодні існує ще дуже багато прогалин, невиконаних завдань у цій царині. Важливо було б окреслити угорську «громадянську культурну модель» з показом європейських збігів і місцевих особливостей, а також регіональних рис.

Етнографічне дослідження промислового робітництва

Промислове робітництво з усіх поглядів можна зарахувати до європейського поняття «народ». У багатьох країнах поживалося «дослідження робітництва» (*Arbeiterforschung*). Окремий розділ з цієї тематики знаходимо у виданні, що з'явилося під редакцією Ролфа В. Бредніха [2, р. 243—272]. Німецькі, австрійські та швейцарські дослідники тривалий

час фіксували лише занепад, редукційні зміни в робітничій культурі, однак згодом, як і угорські вчені, розкрили її з етнографічного боку (Балаж Орбан, Янош Янко). У 1950-х роках у Марбурзі досліджували фольклор, мовні прошарки культури німецьких шахтарів, у берлінському інституті ім. Вольфганга Штейніца — німецькі робітничі пісні. У цей час кращі сили німецької та австрійської етнографії долучилися до вивчень етнографії робітництва, і багато професорів нинішньої генерації підготували гідні уваги праці. Найвагомішою, однак, є книга «Гірська справа. Між темрявою і світлом» (*Der Bergbau und seine Kultur. Eine Welt zwischen Dunkel und Licht*) «великого патріарха» попередньої генерації Герхарда Хейлфурта, який описав життя та умови праці німецьких шахтарів і підсумував історію спільноти й культури цього прошарку [33]. Усупереч теоретичним дискусіям, він довів, що робітничу культуру також варто вивчати історичним методом, і, нехтуючи ідеологічними припущеннями, емпіричним шляхом можна дійти до правильних результатів.

Відтоді це почало усвідомлювати якомога більше дослідників, і «робітничу культуру» вивчають дедалі частіше з історичної перспективи. Цей прошарок перед Другою світовою війною був відносно єдиним, і робітництво в наступні півстоліття стало також доволі гетерогенною, суспільною одиницею, що перебуває під впливом масової культури.

«Секція робітничої культури» (*Kommission Arbeiterkultur*), створена 1979 року Німецьким етнографічним товариством, організувала серію конференцій за участю німецьких, австрійських, швейцарських, шведських, датських, фінських та британських етнологів, істориків і соціологів (Відень, 1980 р.; Гамбург, 1983 р.; Марбург, 1985 р.; Стейр, 1987 р.; Тюбінген, 1989 р.; Бамберг, 1992 р.). За матеріалами цих конференцій оприлюднено чудові видання, наприклад «Інша культура» (*Die andere Kultur*) [28], однак без участі угорців.

У 1980-х роках окремі німецькі, австрійські, датські та шведські музеї також вияви-

ли інтерес до робітничої культури, особливо до класичної епохи перед війною. Було створено фото- й документальні архіви (напр., у м. Стейр, Верхня Австрія), відкрили виставки в Австрії, Берліні, Копенгагені. Досі етнографічні, історичні музеї не мали в розпорядженні такого матеріалу, більшу частину становили предмети давньої робітничої культури. У 1970–1980-х роках британські та скандинавські музеї просто неба почали збирати залишки колишніх шахтарських помешкань, бараків, робітничих поселень.

Актуальність та міжнародне сприйняття цих досліджень доводить організація секції про традиційні елементи робітничої культури (*Traditional Elements of Workers' Culture*), на четвертому конгресі SIEF (Берген, 1990), де я сам мав змогу розповісти про кілька специфічних рис угорського робітництва [48, р. 501–516]¹².

Восьмий том серії «Угорська етнографія» під назвою «Суспільство» (Будапешт, 2000) присвячений промислому робітництву. У ньому можна знайти стислий огляд історії угорських досліджень. З історії угорських і міжнародних досліджень робітництва бачимо, що угорці інколи випереджали європейські студії, а інколи були синхронні з ними, однак останнім часом ці контакти послабилися. Водночас угорські дослідники багато заборгували на терені вивчення історичного розвитку робітничого суспільства, його способу життя, опису менталітету, предметного увічнення. Хоча міжнародна кооперація саме припинилася, угорські дослідники не можуть дозволити собі забути про культурну спадщину угорського робітництва.

Міська етнографія

На німецькомовній території вона називається «дослідження районів міста». У Скандинавії та німецькомовних країнах з 1970-х років учені звернули свою увагу на міста. Спершу постали питання: система зв'язків міста і села, їх взаємозалежність, роль села в забезпеченні міста з історичного погляду. У 1978 році

було оприлюднено цінну книжку під редакцією Г. Вігельманна [64], інспіровану тематикою Другого угорсько-фінського симпозіуму 1986 року [50].

Фіни ще раніше обігнали угорців у дослідженнях, спрямованих на суто міські спільноти, культурні процеси і міські традиції. У Фінляндії під керівництвом Ілмара Талве та Матті Рясненена в 1970–1980-х роках проводилися дедалі глибші дослідження етнографії міста. Спершу більш плідними видавалися порівняльні студії шведських і фінських міст зі змішаним населенням, переважно спрямовані на етнічні (мовні) субкультури, етнічну ієрархію і мережу етнічних зв'язків¹³, а згодом — на систематичний опис і трактування «міського світу явищ» повсякденного життя. Значних результатів досягла робоча група, що складалася з фінських, шведських, естонських та російських науковців, яка на зламі 1980–1990 років в одному містечку Фінляндії з фінським та шведським населенням, а також у містечку Естонії з естонським і російським населенням вивчала форми вияву етнічності, колективне й індивідуальне в повсякденні людей. Шляхом безпосереднього інтерв'ю, бесід про родинні історії, біографії вивчали різноманітні суспільні прошарки, різноманітного характеру спільноти (міграційні, мовні, етнічні, сексуальні та інші меншості) і з'ясовували також питання табування, пов'язані із сексуальністю, алкоголізмом, гігієною і ментальною гігієною [52].

Фінське дослідження етнографії міста, здебільшого система поглядів, розроблена для аналізу сучасності, справді заслуговує на увагу. Згідно з моїми відомостями, на німецькомовній території ще й досі розробленішою є міська етнографія історичного спрямування. Принаймні такого висновку можна дійти на основі методологічних поглядів Хуггер зі Швейцарії і повідомлень Рута Е. Морманна з Мюнстера («Місто як поле етнографічного дослідження» — *Die Stadt als volkskundliches Forschungsfeld*). Одна його праця з'явилася угорською мовою («Можливості і межі квантитативних досліджень міської народної куль-

тури»). У ній Рут Е. Морманн переважно на основі інвентарю реконструює меблі й культуру помешкання північнонімецьких міст XVII ст. [36; 44; 45].

Своєрідним дослідницьким завданням (і водночас великим викликом) є вивчення повсякдення, традицій міського населення великих міст, культурних звичаєвих виявів. Цьому був присвячений 24 конгрес Німецького етнографічного товариства 1983 року в Західному Берліні [40]. Озвучені там теоретичні припущення й філософські підходи в німецьких емпіриків-культурологів були результативнішими, ніж у їхніх віденських колег (Гельмут Філхауер, Олаф Бокхорн), які досліджували периферійні групи, етнічні компоненти, характерні форми віденського суспільства і які особливу увагу скерували на початок XX ст. й гетерогенні складові віденського населення.

Угорські дослідники також звертали увагу на етнографічне дослідження населення великих міст [26], однак значного поступу в цій царині не сталося. Тут слід зауважити, що про роботу існуючої в 1950-х роках Етнографічної робочої групи великого Будапешта, про збільшення архіву, нові результати вивчень багато публікацій зробила в той час Текла Дьомьотьор (Ethnographia. — 1955. — Р. 605—607; Ethnographia. — 1958. — Р. 157—158; Ethnographia. — 1959. — Р. 450—453), однак отримані результати все-таки значно відстають від більшості західних і північноєвропейських країн. Винятком є достойна книжка Золтана Фейоша про два покоління чиказьких угорців, про збереження їхньої етнічної спадщини та доповідь на пленарному засіданні SIEF 2001 року про етнографічне пояснення змін, що в 1990-х роках відбулися в Будапешті [24; 25].

Етнографія міста нині є одним з успішних відгалужень міжнародних етнографічних організацій. У 2000 році «велике місто» було центральною темою Пекінського «інтерконгресу» IUAES (Світова організація антропології та етнології), великої міжконгресової конференції. Головний секретар Світової організації

антропологів міста Петер Нас із Голландії, а також дослідники культури міських спільнот керують одним з найпотужніших, найчисленніших комітетів світової організації. Більшість їх вивчає процеси сучасності, зміни, а на європейських конференціях етнографії міста досліджують також середньовічну Європу, навіть міську культуру давнього Риму [58, р. 7—37]; антропологи сучасності успішно співіснують з європейськими етнологами й класичними філологами. Напевно, не варто повторювати, що я вважаю вивчення етнографії міста тривалим процесом наступних десятиріч, якому слід приділити уваги набагато більше, ніж досі.

Ідентифікація, етнічність

Етнос, етнічна спільнота, етнічність є одними із центральних категорій етнології. У 1990-х роках головними темами європейської етнології також була *етнічність, етнічна ідентифікація і культура*. Це було заявлено вже на 5 конгресі SIEF (Відень, 1994) задля того, щоб усталені наукові парадигми про силу етнічності в минулій і сучасній Європі протиставити поширеним в культурній і політичній практиці гаслам. Розкриття теми продовжив 6 конгрес SIEF (Амстердам, 1998), та, окрім коренів і ритуалів етнічності, він наблизився до культурної практики повсякдення, способу існування етнічної свідомості, тлумачення етнічних ідентичностей. Вибору теми особливої актуальності надав той факт, що на економічному й політичному поприщах у Європі також прагнуть об'єднання, натомість у її межах у цей час агресивних форм набирає етнонаціоналізм, і в таких містах, як Неаполь, Франкфурт чи Стокгольм різких нападок зазнають «чужі», особи, які з етнічного погляду є носіями «іншості», а також їхні культурні вирази [8, XI—XII; 15, X—XXI].

Видання матеріалів цих двох конгресів ще дужче відтінили нагромаджені фаховою літературою приклади етнічності про те, як час від часу модифікуються етнічні кордони, яким чином постають етнічні маркери, знаки і символи, як відбувається їх традиціоналіза-

ція і яким чином стають важливими ті чи інші критерії ідентичності залежно від зміни епох, обставин. Ці спостереження принесли багато нового порівняно з радянським «дослідженням етносу» 1970–1980-х років під керівництвом Бромлея.

Етнографія в очах багатьох дослідників є «наукою ідентичності», основним завданням якої є дослідження самовизначення більших чи менших спільнот, їх зв'язків з культурними традиціями, рідною землею, предками, релігією, способом життя. Етнічне самоусвідомлення є лише одним із виявів у низці різних ідентифікацій. Його не можна ототожнювати з національною ідентифікацією, оскільки важливою рисою етнічних спільнот є стан неоформлення в націю (напр., лапландці, цигани) чи тривале відділення від національної спільноти. Локальна, регіональна, конфесійна та соціальна ідентичність — усе це риси самовизначення особистості, родини і більших колективів. Сама народна культура також демонструє своєрідність, членування за місцевими (локальними), великими й меншими регіональними, конфесійними, соціальними прошарками. Кожна етнічна, етнографічна група відчуває потребу в національних народних традиціях так само, як у власних, відмінних рисах, що можуть виявлятися лише в невеликих діяннях [5, р. 438]. Угорські нацменшини, що живуть в іноетнічному оточенні, у таких випадках вдовольняються стилізованим «угорським вбранням», чи атрибутами свята винобрання (Дравасьог), чи відновленим святом урожаю в середовищі угорських фермерів провінції Онтаріо [13; 14, р. 106–107]. Слід зауважити, що й сьогодні виникають звичаї, які об'єднують і символізують спільноту, відновлюються традиції і діє вимога творення нових традицій (див. нові обряди, свята виноградарства і виноробства з області Лендва) [45, р. 140–142].

Нові напрями й завдання угорської науки

Останнім великим оглядом антропології та етнології став 14 світовий конгрес —

«XXI століття: вік антропології» (*The 21st Century: The Century of Anthropology*), організований 1998 року в м. Вільямсбурзі (Вірджинія, США)¹⁴. Можливо, це звучне гасло запозичили від назви однієї з біологічних наук. Це, вірогідно, і тому, що серед інтегрованих в «Міжнародному об'єднанні антропологічних та етнологічних наук» (*International Union of Anthropological and Ethnological Sciences — IUAES*) царин традиційно наявними є антропологія, фізична антропологія, біологія людини, медична антропологія. Назва конгресу відбиває безперечне ширення напрямів антропологічної та етнологічної наук у світі, а також підвищення їх інтеграційної ролі.

Варто визнати, що антропологічні підходи, світогляд, окрім етнографії, впливають і на багато наукових царин (філософія, психологія, соціологія, теорія літератури, історіографія та ін.). Це розкриває така дефініція: «*Антропологія* є такою мультидисциплінарною наукою, що містить у собі дослідження всіх аспектів людськості — археологічного, біологічного, мовного і суспільно-культурного. *Антропологія* вкорінена в природничих і суспільних, а також гуманітарних науках, її підходи поширюються від фундаментальних до прикладних досліджень і наукової інтерпретації»¹⁵. Антропологія означає серйозний виклик для європейської етнології, однак питання не можна обмежувати зв'язками антропології та європейської етнології. На питання, чи треба нам антропологія, моя відповідь є однозначно схвальною. Одразу ж хочу додати, що не замість етнографії, а поряд з етнографією, фольклористикою і етнологією. Антропологія не займається дослідженням словесного фольклору чи предметної історії, і не може замінити нагромаджені впродовж двох десятиліть знання, зібрання матеріалів. З іншого боку, слід мати на увазі, що зосереджена на Європі антропологія також розвивається і вдосконалюється. Накопичені таким чином знання щодо локальних спільнот, суспільних, господарських, політичних інституцій, тобто з

царини досліджень сучасності, можуть знадобитися в європейській етнології.

Бачимо, що в Європі антропологія вже має свої заклади, заснувала університетські кафедри й міжнародні організації. У 1989 році створено «Європейське товариство соціальних антропологів» (*European Association of Social Anthropologists – E.A.S.A.*)¹⁶. Відтоді вже провели три міжнародні конгреси (Краків, серпень 2000), товариство публікує видання «Соціальна антропологія» (*Social Anthropology*). У 1990 році до нього активно почали приєднуватися представники північно- та східноєвропейських країн, у 1992-му стартував новий часопис під назвою «Антропологічний журнал європейських культур» (*Anthropological Journal on European Cultures*)¹⁷. Перші його числа присвятили переважно східноєвропейським економічним і політичним змінам. Згадані часописи, товариства, створені в 1990-х роках нові кафедри означають розбудову системи осередків європейської антропології й додатково сприяють ширенню антропології у світі¹⁸.

Завдання європейської етнології і в її межах угорських етнографічних досліджень залишаються й після європейської адаптації, інституціоналізації антропології. Очікувано, що поміж різними за традиціями, поглядами антропологічними й етнологічними галузями вже в найближчому майбутньому розвиватиметься раціональний розподіл праці та кооперація (напр., у дослідженнях сучасності). Суттєво, щоб етнографи і фольклористи далі зберегли фахову ідентифікацію, залишилися вірними своїй дисципліні, покликанню й не відривалися від традицій європейських етнографічних досліджень. Не можемо відмовитися від нагромаджених попередньою генерацією дослідників масиву знань, вибудованих ними інституцій, етнографічних бібліотек, скарбів музеїв, архівів. Адже кожна їх частина є культурною спадщиною всіх тих народів, у вивченні яких взяли участь і місцеві дослідники¹⁹.

У безкінечному процесі пізнання — і таким чином у дослідницькій діяльності європей-

ської етнології — є необхідність органічного розвитку, продуманої розбудови, рівноваги між новими дослідницькими парадигмами і вже випробуваними методами, доведеними, вічними науковими положеннями. Проте дисципліна поширює своє зацікавлення на раніше малодосліджувані, предметні кола, суспільні прошарки, групи культурних явищ, документує, аналізує зміни сучасності й завдяки оприлюдненню архівних матеріалів поглиблює студії народного життя ранніх нових часів чи середньовіччя, не кажучи про свій попередній інтерес. Серед них дедалі вагомішою стає роль музеїв (у їх межах — музейних зібрань просто неба). Гадаю, що поряд з поцінуванням підходів до предметної соціології (див. *Atányi*) слід продовжувати дослідження історії предметної культури, що спираються переважно на типологію матеріальної культури, видання каталогів зібрань, *тематичних і обласних серій народного мистецтва*, і ще настійливіше, ніж раніше, співпрацювати з археологією, історією мистецтва і культури, історією мови, техніки й іншими, дотичними до предметної історії, науковими осередками. До історії матеріальної культури можна успішно долучити «дослідження образів» (*bildlore*), етнографічну іконографію, сфери, що досліджують образну, візуальну інформацію. А втім, заохочуймо зміцнення методології досліджень сучасності, не забуваймо про те, що це також частина історичного процесу, і через короткий час вона стає минулим. Під час проведення студій вирішальним залишається діахронічний підхід, невичерпні багатства архівів є доступними як етнографам, так і іншим представникам історичної дисципліни. Угорська етнологія успішно завершила віднайдення й публікацію досі особливо важливих для неї архівованих груп джерел (правила ціноутворення і оплат, інвентарний опис спадщини, заповіти, судові папери, контракти, закони гірських виноробів, цехові записи, юридичні протоколи, судові позови, церковні гостьові записи і багато інших, зафіксованих на письмі). Цей історичний етнографічний напрям — у дусі Іштвана Талаші —

у майбутньому треба ще результативніше продовжувати, і праці на основі оприлюднених джерел змальовують усю історію нових часів угорського народного життя і народної культури.

Я говорив про нові комп'ютерні можливості європейської етнокартографії, які завдяки міжнародній кооперації можуть пришвидшити прогрес європейського узагальнення дуже актуальної нині регіоналістики. Поряд з етнографічною картографією очікується новий період розвою *культурної екології*, потужної в багатьох країнах Європи. Можна сподіватися, що визнання, потреба в європейських працях широкого горизонту перевершить сучасні виміри [35]. Також можна очікувати підвищення вимог до порівняльних європейських студій і субконтинентальних та інших розвідок великих географічних обширів. Удосконаленню цих розробок сприятимуть міжнародні часописи з європейської етнології, багатотомні видання. Необхідність компаративних праць відчувається на рівні міжнародних досліджень народних вірувань і релігії. На багатьох ділянках (напр., шаманізм, відьомство, міфологія уральських народів) і нині тривають подібні студії. Десятиліття поспіль процвітає вивчення релігійного народного життя на німецькомовній території, а також у межах співробітництва в Угорщині. Нинішнє середнє покоління, прямуючи за Шандором Балінтом²⁰, на європейському рівні продовжує цю роботу, не оминаючи жодної історичної релігійної конфесії.

Останнім часом у багатьох країнах Європи (Австрія, Німеччина, Швеція) зменшилося зацікавлення словесним фольклором, уснопоетичною творчістю. Проте із часів братів Грімм та «Калевали» ця спадщина є одним із важливих, якщо не найважливішим, опертям ідентифікації європейської етнографічної науки. На угорськомовних теренах, на щастя, ця робота не перервалася, і з успіхом триває польова робота (найбільше в Трансильванії, Молдві, Дравасьогу). Окремими виданнями оприлюднено нові фольклорні жанри (напр.,

тексти апокрифічних молитов), відновилися перервана 1924 року серія — «Збірник угорської уснопоетичної творчості» (*Magyar Népköltési Gyűjtemény*); розпочата 1940 року серія «Новий збірник угорської уснопоетичної творчості» (ÚMNGY) також продовжує публікуватися. З'явився 13-й том «Угорського каталогу казок» (*Magyar Népmesekatalógus*), нові томи серії «Зібрання угорської народної музики» (*Magyar Népzene Tára*). Упродовж 150–160 років нагромаджувалася уснопоетична творчість, не менше століття — матеріал музичного фольклору, і досі є можливість збирацької роботи на місцях. Нині збирання є найнагальнішим завданням, і, як завжди, необхідною є паралель між усною словесністю та класичною філологією чи вивченням давньої угорської літератури. Поряд із цим про класичний угорський фольклор підготовлено такі синтетичні видання, що з'явилися останнім часом, як 5, 6, 7 томи «Угорської етнографії» (*Magyar Néprajz*, 1988, 1989, 1990)²¹ та університетський підручник «Угорський фольклор» (*A magyar folklór*, 1998). Обидві праці позначені високим рівнем, містять у собі досить розлогий матеріал.

Знаком високої міжнародної оцінки, високого рівня угорської фольклористики було створення підтримуваного ЮНЕСКО Європейського інституту фольклору в Будапешті. Це визнання й водночас зобов'язання: Європа, як і весь світ, чекає від угорських дослідників допомоги в тому, щоб не «уречевити» народи світу, інакше кажучи, щоб вони увічнили фольклорну культуру і зробили її загальним надбанням.

Навіщо нам наслідувати минулу моду, учених-теоретиків, які заперечують європейський фольклор і народну традицію, якщо значна частина фольклористів світу прагне наслідувати угорських учених? Гадаю, що нам і далі слід мати на увазі насамперед угорські суспільні й культурні процеси, і, продовжуючи власні дослідницькі традиції, варто оновити їх.

¹ Він детально опрацював ці питання в опублікованій англійською мовою статті у *Folk-liv*, а також в останньому розділі книги про народне життя шведів [20; 21]. Див. про це також: [22, s. 165; 49, s. 203].

² Про Еріксона див.: [31, s. 329–331].

³ Тому 1959 року змогла з'явитися біографія Лоуї під назвою «Роберт Г. Лоуї, етнолог» (*Robert H. Lowie, Ethnologist*) [9, s. 189].

⁴ Як піонера, можна згадати Конрада Аренсберга, перша праця якого про мешканців ірландської провінції *The Irish Countrymen: An Anthropological Study* (New York) з'явилася 1937 року. Наступна праця *Family and Community in Ireland* (Cambridge, Mass., 1940) – спільна з Кімбелл Солон Т.

⁵ *Wylie Laurence. Village in the Vaucluse.* – 2nd ed. – Cambridge, 1964; *Stirling Paul. Turkish Village.* – London, 1965; *Halpern Joel M. A Serbian Village. Revised edition.* – New York, 1967; *Winner Irene. A Slovenian Village: Zerovnica.* – Providence, Rhode Island, 1971; *Chapman Charlotte. Мілокка Гоуер: A Sicilian Village.* – Cambridge, Mass., 1971; *Arensberg Conrad M., Kimball Solon. Family and Community in Ireland.* – Harvard Univ. Press, 1948; *Arensberg C. M. The Irish Countryman.* – Garden City ; New York : The American Museum of Natural History, 1937, 1968; *Friedl John Kippel. A Changing Village in the Alps.* – New York, 1974; *Lockwood William G. European Moslems: Economy and Ethnicity in Western Bosnia.* – New York ; San Francisco ; London, 1975; *Golde Günter. Catholics and Protestants. Agricultural Modernization in Two German Villages.* – New York ; San Francisco ; London, 1975; *Hann C. M. Tázlár. A Village in Hungary.* – Cambridge, 1980; *Verdery Katherine. Transsylvanian Villages. Three Centuries of Political, Economic and Ethnic Change.* – Berkeley ; Los Angeles ; London, 1983; *Bell Peter. Peasants in socialist transition. Life in a collectivized Hungarian village.* – Berkeley, 1984; *Rogers Susan Carol. Shaping Modern Times in Rural France. The Transformation and Reproduction of an Aveyronnais Community.* – Princeton, New Jersey, 1991.

⁶ *Zelenin Dmitrij. Russische (Ostslavische) Volkskunde.* – Berlin, 1927; *Weiss Richard. Volkskunde der Schweiz. Erlenbach.* – Zürich, 1946; *Moszyński Kazimierz. Kultúra ludowa słowian.* – Kraków, 1929.

⁷ Відомою, наприклад, є карта дослідження Шандора Шоймоши про європейське поширення казки про яворове дерево (*Ethnographia.* – 1920. – XXXI. – P. 1–25). Розповсюдженість типів будинків, їх локального розміщення в Центральній Європі окреслено в книзі Шіра Бруно (*Schier Bruno. Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa.* – Reichenberg, 1932);

типи, поширення санок і колісних засобів пересування в Європі встановлено в монографії Берга Гьоста (*Berg Gösta. Sledges and Wheeled Vehicles. Nordiska Museets Handlingar 4.* – Stockholm, 1935).

⁸ Щодо угорської рецепції антропологічного структуралізму див.: *Népi Kultúra – Népi Társadalom IV.* – Budapest, 1970. – P. 287–389. Щодо франкфуртського впливу див. працю А. Паладі Ковача [49, p. 207–210].

⁹ *Cox H. L. (hg.). Kulturgrenzen und nationale Identität.* – Bonn, 1993; *Vařeka J., Holubová M., Petráňová L. (red.). Evropský kulturní prostor – jednota v rozmanitosti.* – Praha, 1997; *Liszka József (red.). Grenze als volkskundliches Problem. Acta Ethnologica Danubiana. 2–3.* – Komárom-Komárno, 2001.

¹⁰ Приклад останніх: *Daun Á. Upp till kamp i Båtskärsnäs. En etnologisk studie av ett samhälle inför industrienedläggelese.* – Stockholm, 1969. Це праця про робітничий страйк проти ліквідації поселення лісопильні в Північній Швеції та перемовини про досягнення компромісу.

¹¹ Мезьоварош – давня форма угорського поселення, специфічними рисами якої, поряд з наявністю ринку та аграрного населення, була також певна кількість ремісників і певні можливості самоврядування. – *Прим. перекладача.*

¹² У Швеції 1989 року опубліковано розлогий том про етнографію робітництва, в основу якого покладено матеріал великого симпозіуму з учасниками з багатьох країн [див.: 29].

¹³ Прикладом цього є книжка про містечко Кашкьо [51].

¹⁴ International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, ICAES.

¹⁵ Code of Ethics of American Anthropological Association (Approved, June 1998).

¹⁶ Уже в рік створення до організації доєдналося 70 університетських кафедр і 479 окремих членів. Їхня більшість походить з англійських, голландських, німецьких, іспанських, французьких територій (*Husman Rolf (ed.). The EASA Register.* – Göttingen, 1990).

¹⁷ Редактор-організатор АЖЕС і водночас його видавець Джордано Крістіан (Фрайбург), а також Іна-Марія Гревверус (Франкфурт-на-Майні), яких підтримує численна міжнародна спільнота.

¹⁸ На жаль, у європейських антропологічних часописах, на конференціях лише іноді можна натрапити на імена угорців, а про їхню постійну участь наперед не варто говорити. Бажаною була б активізація діяльності угорців в організаціях європейських етнологів, на форумах, і що найважливіше – у спільних дослідницьких програмах.

¹⁹ Поряд з угорцями це національні спільноти Угорщини, а також, досліджувані з часу Регуя

споріднені фіно-угорські народи; ідеться також про спадщину багатьох інших народів Європи та інших континентів [Антал Регуй – відомий етнограф середини XIX ст., перший угорський дослідник фіно-угорознавства. – *Прим. перекладача*].

²⁰ Шандор Балінт (1904–1980) – відомий угорський етнолог, завідувач кафедри етнографії Сегедського університету. Його вважають заснов-

ником окремої царини угорської етнографії, а саме – етнографії релігії. – *Прим. перекладача*.

²¹ Нині вже побачила світ фундаментальна серія «Угорська етнографія у восьми томах» (фактично в дев'яти) (Magyar Néprajz nyelv kötetben. – Budapest : Akadémiai K., 1988–2011). – *Прим. перекладача*.

1. Чустов К. Этнография восточных славян. – М., 1987.

2. Assion P. Arbeiterforschung // Brednich R. W. (Hg.) Grundriss der Volkskunde. – Berlin, 1994. – P. 243–272.

3. Barabás J. Az Európai Néprajzi Atlasz harmadik munkakonferenciája // Ethnographia. – 1971. – LXXXII. – P. 144–146.

4. Barabás J. Európai Néprajzi Atlasz V munkaértekezlete // Ethnographia. – 1975. – LXXXVI. – P. 437–439.

5. Bausinger H. A folklórizmus fogalmához // Ethnographia 1983. – XCIV. – P. 434–440.

6. Bausinger H. Népi kultúra a technika korszakában. – Budapest, 1995.

7. Bausinger H., Jeggle U., Korff G., Scharfe M. Grundzüge der Volkskunde. – Darmstadt, 1978.

8. Bendix R., Roodenburg H. (eds.) Managing Ethnicity. Perspectives from folklore studies, history and anthropology. – Amsterdam : Het Spinhuis, 2000.

9. Bohannan P., Glaser M. Mérföldkövek a kulturális antropológiában. – Budapest, 1997.

10. Borsos B. Cultural Regions of the Hungarian-Speaking Territory as Defined by the Computer // Acta Ethnologica Danubiana. – Komárom-Komarno, 2001. – Vol. 2–3. – P. 51–77.

11. Brednich R. W. (Hg.) Grundriss der Volkskunde. – Berlin 1988, 1994.

12. Daun Á. Some new Trends within European Ethnology in Sweden // Ethnologia Europaea. – 1972. – Vol. 6. – P. 227–238.

13. Dégh L. Grape Harvest Festival of Strawberry Farmers // Ethnologia Europaea. – 1977–1978. – X. – P. 114–132.

14. Dégh L. Survival and Revival of European Folk Cultures in America // Ethnologia Europaea. – 1968–1969. – II–III. – P. 97–107.

15. Dekker T., Helsloot J., Wijers C. (eds.) Roots and Rituals. The construction of ethnic identities. – Amsterdam : Het Spinhuis, 2000.

16. Egy pesti polgár Európában. Giergl Henrik üvegműves önéletírása, útjegyzetei és naplói, 1845–1865 (szerk.) Forrai I., bev. Györgyi E. – Budapest,

2000. – (Fontes Musei Ethnographiae 6. Néprajzi Múzeum).

17. Erixon S. Európai etnológia // Ethnographia. – 1944. – LV. – P. 1–17.

18. Erixon S. European Ethnology in our Time // Ethnologia Europaea. – 1967. – Vol. I. – N 1. – P. 4–11.

19. Erixon S. Newer Atlas Organization and their Activities. Laos I. – 1953. – P. 205–206.

20. Erixon S. Region European Ethnology // Folk-liv. – 1937. – Vol. 1 ; 1938 – Vol. 2.

21. Erixon S. Svenskt folkliv. Den europeiska folklivforskningens systemal och metoder. – Uppsala (Stockholm), 1938.

22. Erixon S. Urgent Ethnological Tasks // Ethnologia Europaea. – 1967. – Vol. 1. – N 3. – P. 163–169.

23. Európai Néprajzi Atlasz V. Munkaértekezlete // Ethnographia 1975. – LXXXVI. – P. 437–439.

24. Fejős Z. A chicagói magyarok két nemzedéke, 1890–1940. Az etnikai örökség megőrzése és változása. – Budapest, 1993.

25. Fejős Z. Old and New in Urban Culture: Dilemmas in Interpreting Recent Urban Transformation in Budapest // KISS, Réka / A. Paládi-Kovács (eds) ; Plenary papers of the 7th SIEF-Conference (April 23–28, 2001, Budapest). – 2001. – P. 79–108.

26. Fejős Z., Niedermüller P. (szerk.) Tájékoztató bibliográfia a városok néprajzi-antropológiai kutatásához. – Budapest, 1982.

27. Fenton A. XII. International European Ethnocartographic Working Group Meeting // Acta Ethnographica Hungarica. – 2001. – Vol. 46. – N 3–4. – P. 437–440.

28. Fielhauer H., Bockhorn O. (Hg.) Die andere Kultur. Volkskunde, Sozialwissenschaften und Arbeiterkultur. Ein Tagungsbericht. – Wien ; München ; Zürich, 1982.

29. Frykman B. S., Tegner E. (eds.) Working Class Culture. An international symposium ... University of Gothenburg, September 1986. – Göteborg, 1989.

30. Frykman J., Löfgren O. Culture Builders. A Historical Anthropology of Middle-Class Life. –

New Brunswick ; London : Rutgers University Press, 1987.

31. *Gunda B.* Erixon Sigurd (1888–1968) // *Ethnographia*. – 1969. – LXXX. – P. 329–331.

32. *Gunda B.* Új európai néprajzi folyóirat // *Ethnographia*. – 1967. – LXXVIII. – P. 142.

33. *Heilfurth G.* Der Bergbau und seine Kultur. Eine Welt zwischen Dunkel und Licht. – Zürich ; Freiburg, 1981.

34. *Hofer T.* Anthropologists and native ethnographers at work in Central European villages // *Anthropologica*. – 1970. – Vol. 12. – N 1. – P. 5–22.

35. *Hofmann T.* Európai parasztok. I. A munka; II. Az étel és az ital. – Budapest, 1998; 2001.

36. *Hugger P.* Volkskundliche Gemeinde- und Stadtteilforschung // *Brednich R. W.* (Hg.) Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie. – Berlin, 1994. – P. 273–291.

37. *Jávör K.* Életmód és életmódstratégia a pécsi Zsolnay család történetében. – Budapest, 2000.

38. *Kashuba W.* Einführung in die Europäische Ethnologie. – München, 1999.

39. *Klaniczay G.* A történeti antropológia tárgya, módszerei és első eredményei // *Hofer T.* (szerk.). Történeti antropológia. – Budapest, 1984. – P. 23–60.

40. *Kohlmann T., Bausinger H.* (Hrsg.) Großstadt. Aspekte empirischer Kulturforschung. 24. Deutscher Volkskunde-Kongreß in Berlin vom 26–30. September 1983. – Berlin, 1985.

41. *Löfgren O.* Egy nemzeti kultúra lebontása? A kulturális változás vizsgálata a XIX. és XX. századi Svédországban // *Ethnographia*. – 1985. – XCII. – P. 530–542.

42. *Löfgren O.* Szemléletmód-változások a skandináv etnológiában // *Ethnographia*. – 1982. – XCIII. – P. 89–111.

43. *Mód L., Simon A.* A hajtástól az újborig. A szőlő és bor ünnepei Lendva-vidéken. – Lendva, 2002.

44. *Mohrmann R. E.* A városi népi kultúra kvantitatív elemzésének lehetőségei és határai. Három északnémet esettanulmány // *Ethnographia*. – 1984. – XCV. – P. 429–443.

45. *Mohrmann R. E.* Die Stadt als volkskundliches Forschungsfeld // *Österreichisches Zeitschrift für Volkskunde*. – 1990. – 44. – P. 129–144.

46. Old and New in Urban Culture. Dilemmas in Interpreting Recent Urban Transformation in Budapest // *Kiss R., Paládi-Kovács A.* (eds) : Plenary papers of the 7th SIEF-Conference (April 23–28, 2001, Budapest). – Budapest, 2001. – P. 79–108.

47. *Paládi-Kovács A.* A magyar néprajztudomány helyzete (1988–1995) // *Ethnographia*. – 1995. – CVII. – P. 277–283.

48. *Paládi-Kovács A.* Traditional Elements in Hungarian Workers' Culture // 4th SIEF Congress 1990. Papers II. – Bergen, 1990. – P. 501–516.

49. *Paládi-Kovács A.* Viták és változások az európai néprajztudományban a XX. század utolsó harmadában // *Ujváry Z.* (szerk.). Jubileumi kötet. – Debrecen, 1999. – P. 201–221. – (Folklór és etnográfia, 100).

50. *Paládi-Kovács A., Szarvas Zs.* (eds.). Village and Town // The second Finnish-Hungarian Symposium on ethnology. (August 25–31, 1986. Budapest – Noszvaj). – Budapest, 1987.

51. *Räsänen M. et alii.* Kaskö. Kontinuitet och förändring i en småstad // *Folkliksstudier*. – Helsingfors, 1985. – XVI.

52. *Räsänen M., Virtanen T. J.* Everyday life and ethnicity. Urban families in Loviisa and Vöru 1988–1991 // *Studia Fennica. Ethnologica* 2. – Helsinki, 1994.

53. *Róheim G.* Magyar néphit és népszokások. – Budapest, 1925.

54. *Stoklund B.* Europäische Ethnologie zwischen Skylla und Charybdis // *Ethnologica Scandinavica*. – 1972. – P. 3–14.

55. *Svensson S.* Einführung in die Europäische Ethnologie. – Meisenheim am Glan, 1973.

56. *Szynkiewicz S.* Po co nam antropologia? // *Etnografia Polska*. – 1992. – XXXVI. – 1. – P. 21–24.

57. *Talve I.* Finnish Folk Culture // *Studia Fennica. Ethnologica* 4. – Helsinki, 1997.

58. Urban Europe. Ideas and Experiences. *Anthropological Journal on European Cultures*. – Fribourg ; Frankfurt am Main, 1993. – Vol. 2. – N 2.

59. *Vařeka J., Petránová L.* Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska, III. – Praha, 2000.

60. *Voigt V.* A folklórtól a folklorizmusig. Történeti folklorisztikai tanulmányok. (Néprajz Európának c. fejezet). – 2001. – P. 85–89.

61. *Voigt V.* Történeti folklorisztika és történeti antropológia // A folklórtól a folklorizmusig: Történeti folklorisztikai tanulmányok. – Budapest : Universitas Kiadó, 2001. – P. 91–101.

62. *Weber-Kellermann I.* Deutsche Volkskunde zwischen Germanistik und Sozialwissenschaften. – Stuttgart, 1969.

63. *Weber-Kellermann I., Bimmer A. C.* Einführung in die Volkskunde, Europäische Ethnologie. Eine Wissenschaftsgeschichte. – Stuttgart, 1985.

64. *Wiegelmann G.* (Hg.) Kulturelle Stadt-Land-Beziehungen in der Neuzeit. (Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland, 9). – Münster, 1978.

65. *Wiegelmann G.* (Hg.) Theoretische Konzepte der Europäischen Ethnologie. – Münster, 1991.

З угорської переклала Леся Мушкетик